

*Юричина І.А., аспірант, ХУУтаП ім. Л. Юзькова, м. Хмельницький,
ORCID: 0000-0002-6054-2042,*

*Лалуєва Н.М., в.о. асистента кафедри, ХУУтаП ім. Л. Юзькова,
м. Хмельницький, ORCID: 0000-0002-2689-9590*

Yurychyna I., acting assistant of the department of public management and administration, graduate student by specialty 281 Public management and administration Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi,

Laluyeva N., acting assistant of the department of public management and administration, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

IMPROVING PUBLIC RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті авторами здійснено аналіз вітчизняних та зарубіжних науково-практичних праць, а також українського законодавства щодо трактування понять «зв'язки з громадськістю» та «територіальна громада». Зокрема, виділено такі особливості поняття «зв'язки з громадськістю», як функція управління, містечтво взаєморозуміння, наука досягнення консенсусу, діяльність щодо сприятливих комунікацій зі стейкхолдерами. Крім цього, автори виокремили низку підходів до розуміння територіальної громади. Серед яких: територіальний, соціологічний та конституційно-правовий.

Констатовано, що організація роботи у територіальній громаді складається з двох етапів, які безпосередньо пов'язані із зв'язками з громадськістю. Перший з них включає в себе підготовку SWOT-аналізу задля розробки стратегії розвитку територіальної громади. А другий, в свою чергу, охоплює реалізацію стратегії, а також комунікацію із населенням, участь громадян, звітування.

Охарактеризовано моделі участі населення у житті територіальної громади за допомогою зв'язків з громадськістю: модель організаційних зв'язків, модель зустрічей у домівках, модель коаліцій, модель соціальних мереж.

Запропоновано широкий спектр інструментів громадської участі. Серед них можна виокремити: монологіві (запити, звернення громадян, петиції тощо), діалогові (прийоми, зустрічі, сесії, звіти), полілогові (громадські слухання, обговорення, консультації, збори тощо), синтезуючі (референдуми, соціологічні опитування, місцеві вибори).

Зроблено висновок, що зв'язки з громадськістю є надзвичайно важливою сферою в територіальній громаді, яку потрібно постійно удосконалювати, знаходити нові інструменти, адаптувати їх під конкретні сучасні умови. Оскільки, правильне їх застосування допоможе підвищувати довіру громадян, налагоджувати ефективну комунікацію влади та народу, забезпечувати прозорість та відкритість прийнятих управлінських рішень.

Ключові слова: зв'язки з громадськістю, територіальна громада, публічне управління, громадянське суспільство, громадська участь, місцеве самоврядування, комунікація.

In the article, the authors analyzed domestic and foreign scientific and practical works, as well as Ukrainian legislation regarding the interpretation of the concepts of "public relations" and "territorial community". In particular, such features of the concept of "public relations" as the function of management, the art of mutual understanding, the science of reaching consensus, and activities related to favorable communications with stakeholders are highlighted. In addition, the authors singled out a number of approaches to understanding the territorial community. Among them: territorial, sociological and constitutional-legal.

It was established that the organization of work in the territorial community consists of two stages, which are directly related to relations with the public. The first of them includes the preparation of a SWOT analysis for the development of a territorial community development strategy. And the second, in turn, covers the implementation of the strategy, as well as communication with the population, citizen participation, reporting.

Models of population participation in the life of the territorial community with the help of public relations are characterized: the model of organizational relations, the model of meetings in homes, the model of coalitions, the model of social networks.

A wide range of public participation tools is offered. Among them, we can single out: monologue (inquiries, appeals of citizens, petitions, etc.), dialogue (receptions, meetings, sessions, reports), polylogue (public hearings, discussions, consultations, meetings, etc.), synthesizing (referendums, sociological surveys, local elections).

It was concluded that public relations is an extremely important area in the territorial community, which must be constantly improved, new tools found, and adapted to specific modern conditions. Since their correct application will help increase the trust of citizens, establish effective communication between the government and the people, and ensure the transparency and openness of management decisions.

Keywords: public relations, territorial community, public administration, civil society, public participation, local self-government, communication.

Постановка проблеми. В сучасному цивілізованому світі взаємодія територіальних громад та громадськості набуває все більшого значення для повноцінного розвитку суспільства. Удосконалення процесу комунікації між органами публічного управління та населенням є ключовим аспектом формування сучасної держави, яка будується на засадах співробітництва, парт-

нерства й довіри між громадянами та органами влади. Основною метою об'єднання зв'язків з громадськістю та територіальної громади є встановлення двостороннього зв'язку між цими інституціями, задля досягнення взаєморозуміння між населенням на основі правдивої та відкритої інформації.

В останні роки питання ефективної взаємодії зв'язків з громадськістю та територіальної громади набуло неабиякої популярності, оскільки, ефективне об'єднання громад та надання їм статусу «самостійності» зумовили населення відповідально ставитися до всіх можливостей та ресурсів якими володіє громада, а це можливо лише за активної участі незалежного інституту зв'язків з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми зв'язків з громадськістю та розвитку територіальних громад розглядалися в наукових працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених як Г.Г. Почепцов, С.В. Сидоренко, С.Блек, С. Катліп, Рекс Ф. Харлоу, М.В Руденко, В.Б Марченко, О.Г Романовський, Е. Бернейз, З.Г.Гонтар, О. В. Батанов, О. Мороз, М.П. Орзіх, В. С. Куйбіда, М. І. Корнієнко, М. І. Драгоманов та інші.

Однак досі залишається відкритим питанням формування ефективних механізмів взаємодії територіальної громади та населення, недостатньо досліджено зарубіжний досвід, а також відсутні практичні рекомендації щодо ефективної комунікації між інститутом територіальної громади та зв'язків з громадськістю. Саме це і зумовлює актуальність теми дослідження.

Постановка цілей статті. Метою дослідження є опрацювання теоретичних основ та надання практичних пропозицій щодо удосконалення зв'язків з громадськістю в контексті розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зв'язки з громадськістю (publicrelations, ПР, паблікрілейшнз) – це наукова та мистецька діяльність, щонаправлена на досягнення консенсусу між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого та чіткого формування громадської думки. На сьогодні, в науковій літературі, яка присвячена висвітленню цієї проблематики, має місце понад 500 визначень поняття «publicrelations», кожне з яких робить акцент на окремих деталях процесу комунікації. Проте, основним та узагальненим положенням є те, що паблікрілейшнз – це відносини між певною організацією, установою, групою людей, сферою діяльності та громадськістю. Однією з причин розмаїття визначень є те, що зв'язки з громадськістю - це досить динамічна система, що постійно перебуває в стадії розвитку, видозмінюється, а також залежить від цілої низки чинників та середовища. Загалом, в науковій літературі немає єдиного підходу до трактування поняття зв'язків з громадськістю, а також територіальної громади. Тому варто звернути увагу на тлумачення даних визначень. Окремі з них наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Погляди вчених на трактування понять «зв'язки з громадськістю»,
«територіальна громада»

№	Автор, джерело	Визначення поняття
<i>«зв'язки з громадськістю»</i>		
1.	Г. Почепцов [1, с.156]	діяльність, яка спрямована на створення комунікативного простору в суспільстві.
2.	С. Блек [2, с.15-16]	мистецтво і наука досягнення консенсусу за допомогою взаєморозуміння, заснованого на чесній та повній інформованості.
3.	Словник Вебстера[3]	це сприяння встановленню взаєморозуміння і доброзичливості між особою, організацією та іншими людьми, групами людей або суспільством в цілому за допомогою розповсюдження роз'яснювального матеріалу, розвитку обміну (інформацією) і оцінки суспільної реакції.
4.	Е. Бернейз [4, с.17]	це зусилля, направлені на те, щоб переконати громадськість змінити своє бачення; а також зусилля, направлені на досягнення гармонії відповідно до інтересів громадськості і навпаки.
5.	Р.Ф. Харлоу [5, с.36]	це особлива функція управління, що покликана встановлювати і підтримувати взаємозв'язки, взаєморозуміння, взаємовизнання і співпраця між організацією та її публікою.
6.	С. Катліп [6, с.25]	це управлінська функція щодо встановлення і підтримки відносин, які будуть вигідними для організації і громадськості, від настроїв і думок якої залежить успіх або невдача цієї організації.
<i>«територіальна громада»</i>		
7.	Ст. 1 ЗУ «Про місцеве самоврядування»[7].	сукупність жителів, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.
8.	О. Остапенко [8].	соціальна спільнота, об'єднана на основі спільності інтересів і потреб населення, що входять до неї, системності зв'язків і відносин між ними.
9.	В. Кравченко [9, с. 77].	сукупність громадян України, які спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус.
10.	О. Батанов [10].	територіальна спільність, що складається з фізичних осіб – жителів (громадян України, іноземних

		громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру.
11.	М. Орзіх [11].	первинний суб'єкт місцевого самоврядування, який має власні інтереси, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають, або працюють на даній території, або володіють нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори.
12.	М. Баймуратов [12].	сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру.

Примітка. Систематизовано авторами.

Що стосується територіальних громад, то в Україні територіальні громади являють собою первинний та головний суб'єкт місцевого самоврядування, який наділений владними повноваженнями. Стосовно визначення поняття «територіальна громада» (далі — ТГ), варто відмітити, що у своєму розвитку набувало різних трактувань. Кожен науковець, по-різному обґрунтовує дане поняття, проте, підсумовуючи можна дійти такого висновку:

1. ТГ – це сукупність жителів, які об'єднані спільною метою;
2. ТГ – це право жителів вирішувати питання місцевого значення;
3. ТГ – це взаємодія всіх сторін задля кращого розвитку;
4. ТГ – це спільна комунальна власність;
5. ТГ – це сплата податків, за рахунок яких буде розвиватися громада.

Таким чином, можна сформулювати визначення поняття «територіальна громада», під якою розуміємо, сукупність громадян, об'єднаних територією на якій вони проживають, мають спільний інтерес у вирішенні проблем пов'язаних з життям на цій території, мають спільну комунальну власність та активно сплачуються податки задля розвитку своєї громади.

Аналіз численних дефініцій зав'язків з громадськістю дає підстави виокремити такі підходи: по-перше, ПР – як функція управління, по-друге, містечтво взаєморозуміння, по-третє, наука досягнення консенсусу, по-

четверте, діяльність, зусилля розвитку сприятливих комунікацій між організаціями, установами та зацікавленими особами (стейкхолдерами). Водночас можна систематизувати підходи до трактування територіальної громади. Зокрема, науковці виділяють такі критерії до розкриття змісту категорії територіальна громада:

- територіальний (проживання людей на постійній основі в межах конкретного населеного пункту);
- соціологічний (крім територіальної приналежності, включає соціальний аспект, інтереси, потреби, зв'язки, взаємодії та відносини громадян);
- конституційно-правовий (гарантування забезпечення прав та свобод громади).

На наше переконання, важливо для повного розкриття сутності територіальної громади враховувати усі вищезазначені критерії, тобто використовувати комплексний підхід. Виходячи із вище зазначеного вважаємо, що основною метою зв'язків з громадськістю є представлення територіальної громади населенню, активна співпраця, покращення громадської думки про територіальну громаду, а також інформування громадян про їх активну участь у її розвитку.

Процес організації роботи у територіальній громаді складається з двох етапів, які безпосередньо пов'язані із зв'язками з громадськістю:

1. розробки стратегії громадської діяльності місцевого органу влади;
2. реалізація завдань цієї стратегії.

Перший етап є найголовнішим, при його розробці необхідно детально проаналізувати ситуації, зробити SWOT-аналіз та визначити перспективні завдання. Наступний етап стосується вжиття заходів для реалізації стратегії, саме на цьому етапі вкрай важливою є сфера зв'язків із громадськістю, адже необхідно ефективно вести комунікацію із населенням, вислуховувати пропозиції та думки жителів, вселяти довіру громадськості та звітувати про реалізовані завдання.

На розвиток територіальної громади впливають ряд чинників, зокрема, які пов'язані із зв'язками з громадськістю. До них належать:

— Довіра населення. Цей чинник буде ефективним лише за умови співпраці територіальної громади з громадськістю на принципах, які забезпечують відкритість, гласність та прозорість прийняття управлінських рішень. Ці рішення повинні базуватися на наступних принципах: узгодженості, цілісності, адресності, відповідності, технологічної гнучкості, достовірності. Цього можна досягти лише за умов взаємодоповнюваності, двосторонньої системної комунікації, ефективного контролю та публічності в прийнятті рішень.

— Лідерство. Провідну роль у системі зв'язків з громадськістю та ефективного розвитку ТГ відіграє староста громади. Староста - це лідер, якого громада села підтримує та виявляє довіру. Також староста відповідає

за активізацію громади у прийнятті рішень, працює з місцевими громадськими об'єднаннями. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста представляє інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради; сприяє утворенню та діяльності органів самоорганізації населення, організації та проведенню загальних зборів, громадських слухань та інших форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення у відповідному селі, селищі [7].

— Імідж та репутація. Важливе значення в розвитку зв'язків із громадськістю має імідж територіальної громади, оскільки вона постійно в центрі уваги громадськості. Це зобов'язує представників громади постійно і цілеспрямовано працювати над покращенням свого іміджу та ТГ. І чим вищий рівень авторитету громади, тим більше бажання населення співпрацювати з нею у вирішенні місцевих проблем. Підґрунтям іміджу має слугувати ґрунтовно продумана і сформульована позиція територіальної громади, яка зводиться до встановлення конкретних завдань, а саме: що громада робить, для чого, які переваги та вигоди отримують пересічні громадяни від цих дій. Тому позитивний імідж необхідно постійно підтримувати, просувати в певному напрямку і використовувати в різноманітних відносинах і взаємодіях. Робота в територіальній громаді за допомогою зв'язків з громадськістю стане ефективною, коли вона буде здійснюватися систематично, а також коли конкретні заходи узгоджуються з конкретними цілями громади.

Таким чином, проаналізувавши дані чинники, можемо стверджувати, що основною метою фахівців сфери зв'язків із громадськістю та лідерів територіальної громади є налагодження двостороннього спілкування між громадянами та територіальною громадою, задля встановлення спільного комунікативного простору, досягнення взаєморозуміння, заснованого на достовірності, компетентності та повноті інформації. Способом досягнення цієї мети є свідомий, плановий та довготерміновий вплив на створення зовнішнього і внутрішнього соціально-психологічного середовища, яке було б сприятливим для створення позитивного іміджу у територіальній громаді та активної участі громадян у вирішенні справ.

Тому, вважаємо за необхідне подати ряд моделей, які найкраще розкривають участь населення у житті територіальної громади за допомогою зв'язків з громадськістю (рис. 1).

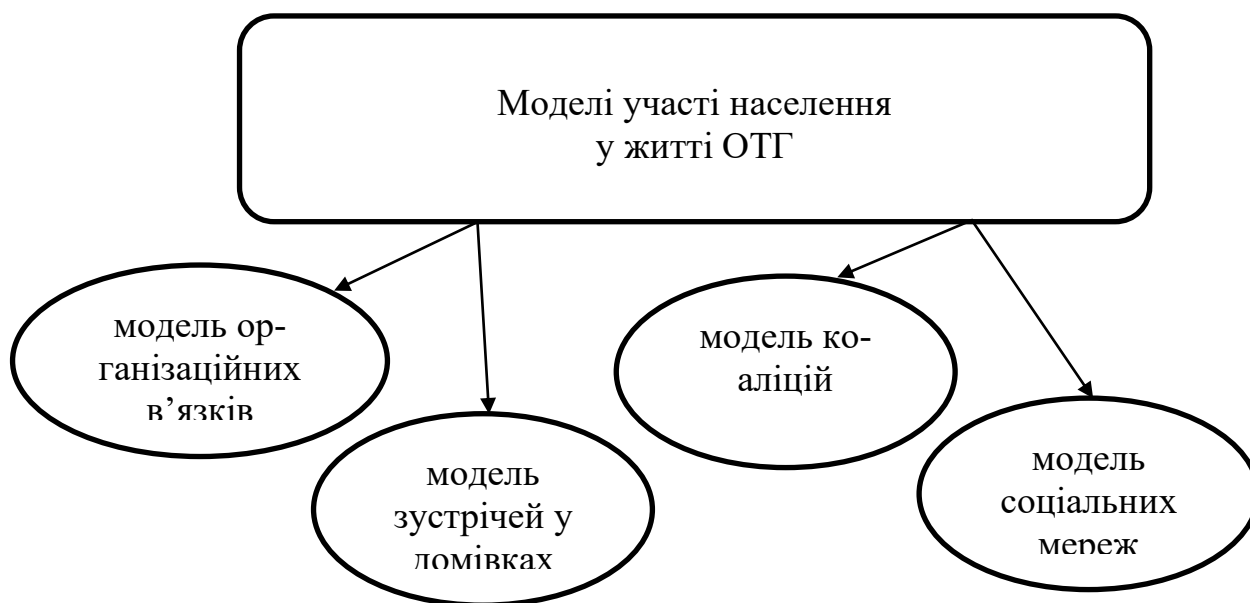

Рис. 1 Моделі участі населення у ТГ.

Примітка: складено авторами на основі [13, с. 31]

Проаналізуємо кожну із запропонованих моделей.

1. Модель організаційних зв'язків (модель Ц. Чевіза). Основною суттю даної моделі є те, що Ц. Чевіз розробив прямі методи конфронтації, серед яких: пікетування, марші, бойкоти, а також до проведення переговорів з роботодавцями. Крім цього, створював клуби, які сприяли виникненню почуття солідарності, місцевої відданості, і саме вони стали осередком виявлення лідерів, тобто джерелом посилення громади.

2. Модель зустрічей у домівках (модель Ф. Росса). Зустрічі в домівках - це короткі, тривалістю година-півтори вечірні зібрання груп із 6-20 людей. Їх організують у бідних громадах. Робота в рамках цієї моделі розпочинається зі знайомства працівника з членами громади, налагодження контактів, виявлення того, хто зголоситься провести у себе першу зустріч. На думку науковця, прямі розмови у неформальній атмосфері дозволяють активніше залучати людей до вирішення проблем у громаді, вселяти в них відчуття колективної сили.

3. Модель коаліцій (модель С. Апінського). Із іменем засновника моделі часто пов'язують розвиток соціальної ідеї як напрямку роботи в громаді. Основною суттю даної моделі є те, що організаціям у громаді потрібно зосереджуватися на конкретних нагальних проблемах, а не на широкому контексті чи ідеологічних цілях.

4. Модель соціальних мереж (заснована на релігійних традиціях, центром допомоги виступає церква). Цей підхід ґрунтувався на існуючих релігійних зв'язках, християнській вірі у братерство, біблійній етиці допо-

моги ближньому. Люди мусять об'єднатися, аби подбати про бідних, голодних, бездомних у своїй громаді, відновити свій мікрорайон.

Отже, вибравши відповідну модель, ми зможемо якнайкраще налагодити спільну роботу в громаді, ретельно зібрати інформацію, заслухати громадську думку, визначити пріоритети та сформувані цілі розвитку громади, або використовувати наведені моделі комплексно, відповідно до обставин та ситуацій, які склалися у відповідній громаді.

Окрім запропонованих моделей, для кращого розуміння, варто звернути увагу на систему інструментів громадської участі, які можуть використовуватися всередині громад (рис. 2).

Рис. 2. Інструменти громадської участі
Примітка: систематизовано авторами [14, С.5-8].

Як видно з рис. 2, науковці виділяють чотири групи інструментів громадської участі. Серед них:

- монологіві (запити, петиції, звернення громадян);
- діалогові (прийоми, зустрічі, сесії);
- полілогові (громадські слухання, консультації, обговорення тощо);
- синтезуючі (місцевий референдум, соціологічні опитування, місцеві вибори).

На наше переконання, важливими складниками налагодження зв'язків із громадськістю в територіальній громаді є активне використання інструментів громадської участі, які сприятимуть розбудові громадянського суспільства, та залучення громадян до прийняття рішень щодо розбудови та розвитку територіальної громади.

Зазначимо, що саме активна участь громадян у функціонуванні окремо взятої територіальної громади відбувається через таке:

- 1) проведення громадських обговорень (слухань);
- 2) здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед жителів громади щодо вирішення господарських та фінансових питань;
- 3) оприлюднення результатів роботи всіх установ, зокрема освітніх, культурних, комунальних тощо.

Висновки. Отже, функція зв'язків із громадськістю є надзвичайно важливою і відповідальною сферою в об'єднаних територіальних громадах. Адже ефективна робота будь-якої громади має будуватися на чесних, відкритих, доброзичливих відносинах між владою та громадськістю. Тому сьогодні вкрай важливо, щоб представники територіальних громад усвідомили всю значущість функціонування зв'язків з громадськістю, адже, без чесних, відкритих, доброзичливих відносин між адміністративними органами та населенням робота не буде продуктивною. Крім того, зв'язки з громадськістю в територіальній громаді спрямовані на формування і підтримання позитивного іміджу як окремої територіальної громади, так і усієї системи влади. Тому ефективне використання зв'язків із громадськістю в територіальних громадах дозволить створити дієвий механізм вирішення нагальних проблем.

Таким чином, роль зв'язків з громадськістю є визначальною у функціонуванні та розвитку об'єднаної територіальної громади, адже від того, наскільки громада (жителі сіла, селища, міста) залучена до прийняття управлінських рішень та їх реалізації, залежить і те, чи буде в подальшому розвиватись така об'єднана територіальна громада.

Список використаних джерел:

1. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. Київ. Видавничий центр «Київський університет». 1999. 301 с.

2. Блек Сем. Паблік рилейшнз. Що це таке?/ Блек Сем. Київ. Новини, 1990. 240 с.
3. Webster. NewInternationalDictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/public%20relations>(дата звернення: 10 жовтня 2023 року).
4. Bernays E.L. Thelatelyears. Publicrelationsinsight 1956 – 1986 N.Y.: H&M Publishers, 1986. 152 p.
5. HarlowRex F. Building a Public Relations Definition/ Harlow Rex F. // Public Relations Review. 1976, Winter. Vol. 2.
6. Катліп С. «Паблік рилейшнз. Теорія і практика».Рівне. Видавничий будинок «Вільямс». 2000. 624 с.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-Вр> (Дата звернення: 10 жовтня 2023 року).
8. Остапенко О.Г., Барановська Т.М. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 10, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=909> (Дата звернення: 10 жовтня 2023 року).
9. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. / В.І. Кравченко. Київ. Т-во «Знання» України, 1999. 487 с.
10. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник центральної виборчої комісії. 2008. № 2 (12). С. 46–52.
11. Орзіх М. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1995. Вип. 1–2 (10–11). С. 67.
12. Баймуратов М. О.Територіальна громада: на перехресті впливу локальних і глобальних чинників.Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2016. № 3. С. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_12. (Дата звернення: 10 жовтня 2023 року).
13. Лебідь А. Є., Назаров М. С. Інструменти громадської участі в Україні: навчально-методичний посібник. Суми. СумДУ. 2020. 73 с.
14. Форми та методи залучення громадськості : навч. посібник. Інститут громадянського суспільства; за заг. ред. В. Артеменка. Київ. ІКЦ «Леста». 2007. 126 с.

References:

1. Rocheptsov H.G. Theory of communication. Kyiv. Kyiv University Publishing Center. 1999. 301 p. Print.

2. BlackSam. Public relations. What is it? Black Sam. Kyiv. News, 1990. 240 p. Print.
3. Webster. New International Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/public%20relations>. (Date of application: October 10, 2023).
4. Bernays E.L. The later years. Public relations insight 1956 – 1986 N.Y.: H&M Publishers, 1986. 152 p. Print.
5. Harlow Rex F. Building a Public Relations Definition / Harlow Rex F. // Public Relations Review. 1976, Winter. Vol. 2. Print.
6. Cutlip C. «Public relations. Theory and practice». Rivne. Publishing house «Williams». 2000. 624 p. Print.
7. On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine dated 05/21/1997 p. No. 280/97-BP. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-Bp>. (Date of application: October 10, 2023).
8. Ostapenko O.H., Baranovska T.M. Territorial communities as the primary subject of local self-government and implementation of municipal policy. Public administration: improvement and development. No. 10, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909> 9. (Date of application: October 10, 2023).
9. Kravchenko V.I. Local finances of Ukraine: Education. manual / V.I. Kravchenko. Kyiv. «Knowledge» of Ukraine, 1999. 487 p. Print.
10. Batanov O. Territorial community – the primary subject of municipal power in Ukraine: concepts and signs. Bulletin of the Central Election Commission. 2008. No. 2 (12). P. 46–52. Print.
11. Orzih M. The concept of the legal status of self-governing territories and local self-government bodies. Local and regional self-government of Ukraine. 1995. Vol. 1–2 (10–11). P. 67. Print.
12. Baimuratov M. O. Territorial community: at the crossroads of the influence of local and global factors. Bulletin of Zaporizhzhya National University. Legalsciences. 2016. No. 3. P. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_12. (Date of application: October 10, 2023).
13. Lebid A. Ye, Nazarov M. S. Tools of public participation in Ukraine: educational and methodological manual. Sumy. Sumy State University 2020. 73 p. Print.
14. Forms and methods of involving the public: teaching. manual. Institute of Civil Society; ingeneraled. V. Artemenko. Kyiv. ICC «Lesta». 2007. 126 p. Print.